

Herregårdsfruen, landsbyhåndværkerne og det daglige forbrug

Af seniorforsker, dr.phil. Annette Hoff, Den Gamle By

Mange danske herregårde er indrettet med en overdådighed i århundredgamle bevarede interiører. Fortidens luksusforbrug aflæses i herskabets valg af arkitektur, møbler, kunst og yppige rumindretninger, inspireret af internationale strømninger. Denne luksuriøse livsstil, til tider grænsende til det ødsle, er for mange forbundet med livet på en herregård. Men der var også et andet forbrug; forbruget til den daglige livsførelse, der naturligvis lå langt fra den øvrige landbefolknings formåen, ja, endog fatteevne. Men dette dagligdags forbrug af madvarer og håndværkerydelser, af flittige sypiger og strikkekoners tålmodige indsats er mere sjældent stillet til skue for

efterfølgende generationer. Men netop dette forbrug havde en vital indflydelse på herregårdens nærmiljø, på de omkringliggende sognes landsbyhåndværkeres og husmandsfamiliers faste indtjening og hele livsgrundlag.

Regnskaber, dagbøger og herregårdsskiftet fra Bidstrup

Der findes i sjældne tilfælde kilder bevaret til belysning af herregårdenes dagligdags forbrug, og denne artikel bygger på herregårdsfruen Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs (1739-1807) daglige regnskabsføring over hele herskabshusholdningens mangfoldighed af udgifter til det daglige liv i årene 1771-1796 på den jyske herregård *Bidstrup* ved Langå. Hendes regnskabsbøger rummer hundredvis af indføringer hvert eneste år til dokumentation af udgifterne til den daglige livsførelse, og særligt interessant er det, at hun ofte tillige noterede navnene på de lokale personer, der udførte arbejde eller solgte varer til hende. Det er derfor muligt ned i mindste detalje at følge, hvordan forholdet mellem herskab og landsbyhåndværkere udmøntede sig år efter år i hverdagslivets mange facetter.¹

Bidstrup set fra vest. Horsens-købmanden Gehrdt de Lichtenberg (1697-1764) købte i 1749 den jyske herregård Bidstrup, og efter endt ombygning blev stedet i 1763 ophøjet til stamhus for familien. Sønnen Hans Henrik de Lichtenberg (1737-1777) overtog gården efter farens død i 1764. Foto: Kirsten Nijkamp.

Fra flere andre danske herregårde kender vi til omfattende regnskabsmateriale, som også indeholder oplysninger om det daglige 1700-tals forbrug, for eksempel fra familien Schulin på *Frederiksdal*, familien Moltke på *Bregentved* og *Glorup* samt hos brødrene Classen på *Corselitze* og *Arresødal*.² Ingen af de monografier, der er udgivet om disse rigets fremmeste mænd, har fokuseret på spørgsmålet om samhørigheden mellem herskab og omkringboende landsbyhåndværkere. Men det er heller ikke givet, at materialet rent faktisk vil kunne dokumentere denne problemstilling. Sagen er, at disse embedsfamilier havde til fælles, at de primært beboede deres store bygårde eller palæer i København, og at opholdene på herregårdene for nogles vedkommende kun var ret kortvarige. Derfor fik man syet sit tøj og vævet sine duge i København, man købte og fik repareret skoene her, indkøbte møbler og fik dem repareret hos hovedstadens dygtigste snedkere, og når man tog ”på landet”, medbragte man vognlæs med madvarer fra hovedstadens velassorterede kramboder. En undtagelse herfra er muligvis de udførlige økonomiske optegnelser i det store privatarkiv fra familien Schulin på *Frederiksdal*, der måske kunne rumme nogle af de ønskede oplysninger om forholdet mellem herregård og omegnens lokale leverandører.

Hvis vi vender tilbage til herregården *Bidstrup*, var situationen, at herregårdsfruen blev enke som 37-årig, da hendes mand, Hans Henrik de Lichtenberg (1737-1777), døde pludseligt i april 1777, kun 40 år gammel. Ved udførelsen af boopgørelsen efter dødsfaldet kommer vi med skiftemændene hele gården rundt, fra kælder til kvist, gennem sale, kamre, køkken, fadebur, skriverstue, stalde, lader, haven,

smedjen og familiens tilkøbte mejerigård, *Søbygård*. Disse omfattende optegnelser giver et præcist øjebliksbillede af gårdens indretning de sommerdage i 1777, hvor alt møjsommeligt blev optalt, vurderet og nedfældet i boopgørelsen.³ Måske vil det overraske nogle, at det mest kostbare, man ejede, var stedets 118 dyner og tilhørende 123 hovedpuder. Deres sammenlagte værdi på 314 rigsdaler oversteg selv de mest luksuriøse stykker inventar, som husets smukke rum var udstyret med, for eksempel salens store hvide porcelænsovn med guldornamenter til 60 rigsdaler, de fire rokokokommoder med tilhørende marmorplader til 120 rigsdaler og de fire overdådige glasspejle til samme værdi. Husets mest kostbare himmelseng, der var betrukket med atlask, og hvis sengetæppe var udsyet med guld og silke, havde en værdi på i alt 20 rigsdaler, mens Kongesalens 28 kongelige portrætter i alt var fastsat til 56 rigsdaler. Men det store arbejde med at tilvirke husets mange dyner var – ligesom i bondehusholdninger – så tidskrævende, at det blev husholdningens mest kostbare indbo. Hvis der blev ildsvåde i en fæstegård, ved man, at dynerne var det, man først reddede fra ildens hærgen.

Vævere, spindekoner og sygipere

Langt hovedparten af herregårdens dyner var syet af olmerdug, og Karen Rosenkrantz de Lichtenberg havde for eksempel i august 1771 betalt olmerdugsvæveren Rasmus Melckersen fra nabolandsbyen Laurbjerg for at væve i alt 58 alen rød-hvidstribet olmerdug til herregården. Han fortsatte jævnligt sine leverancer frem til 1789, hvor herregårdsfruens sidste indkøb af olmerdug hos ham blev registreret. Regnskaberne viser også andre indkøb af olmerdug,

Hans Henrik de Lichtenberg (1737-1777) og Karen Rosenkrantz de Lichtenberg, født Irminger (1739-1807). Begge portrætter er tilskrevet Carl Gustav Pilo (1711-1793) eller en af hans elever. Foto: Kirsten Nijkamp.

men her oplyses ikke, hvem leverandøren var, bortset fra en enkelt gang, hvor det var den omvandrede Samson Jøde, det blev købt af.⁴

Olmerdug blev fremstillet af uld vævet på en hørtrend, og herregårdens 48 får leverede ulden; herefter blev en række husmands- og håndværkerkoner

beskæftiget med at karte og spinde. I foråret og sommeren 1771 blev teglbrænderens kone og bødkerens mor lønnet flere gange for spindearbejdet, og fire andre kvinder blev lønnet en enkelt gang hver for at spinde herregårdens uld. En anden interessant indførelse om spinning i Karens regnskaber findes nogle

Karen Rosenkrantz de Lichtenberg førte sine optegnelsesbøger allerede fra sit bryllup i 1765, og der er bevaret regnskabsbøger fra 1771-1796 samt to års dagbøger fra 1774-75. Her ses de små bøger på hendes skrivechatol, der også stadig er i familiens eje. Foto: Kirsten Nijkamp.

år senere, i december 1775, hvor jomfru Andersen blev betalt for: "1 lispund og 5 pund Uld hun havde ladet Spinde". Jomfru Andersen, der boede i landsbyen Granslev, havde ikke selv siddet ved rokken, men havde ladet andre spinde for sig.⁵

Dette system, hvor jomfru Andersen satte andre kvinder i gang med at udføre en fælles ordre – en simpel form for "industriel" produktion, kaldet forlagsdrift, ses endnu mere udtalt vedrørende bearbejdningen af herregårdens hør. For eksempel ses i Karens regnskab: "Febr. 1775: Betalt J: Andersen for 3 Lispd. Hør, hun haver ladet spinde for mig".⁶ De godt og vel 24 kilo hør var blevet fordelt mellem en række spindekoner, som jomfru Andersen havde udvalgt. Ved en senere indførelse får vi oplyst, at der var tale om "Huus Koner", altså husmandskoner, og regnskaberne dokumenterer, at herregårdsfruen den dag modtog og betalte for i alt 11 kilo færdigspundet hørgarn og 11,5 kilo blågarn – en lidt ringere kvalitet hørgarn. Det forudgående store arbejde med at bryde, skætte og hegle hørren beskrives enkelte gange som udført af andre. Denne produktionstype, forlagsdrift, kendes blandt andet også fra den sønderjyske fremstilling af kniplinger.⁷

I *Bidstrups* omkringliggende landsbyer boede adskillige vævere, og enkelte af dem var gift med en anden håndværker, for eksempel blev "Smede Koenen" i Laurbjerg i oktober 1795 betalt en rigsdaler og fem mark for "18 Al: Blaar Lærret", altså cirka ni meter af det grove hørlerred.⁸ En anden væver var bosat i Brohuset, få hundrede meter fra herregården ved overgangen over Lilleåen, og her indkøbtes jævnligt hørlerred af fineste kvalitet i ret omfattende længder. Endelig viser regnskaberne, at husets frue (af

godgørelighed) betalte for små hjemmevævede stykker lærred af fattigfolk, for eksempel "den fattige Pige for 1 al: Blaarlærret" eller fra gårdens egne ansatte, "Kiøbt af Maren HønsøPige 13½ Al: Blaarl".⁹

Studier i regnskabsbøgerne fra *Bidstrup* viser, at Karen Rosenkrantz de Lichtenberg i det hele taget var en empatisk og praktisk anlagt person. Nogle af de omkringboende landsbyhåndværkeres koner blev lønnet for at strikke og sy for herskabet, og denne indtjening må have haft betydning for de lokale familiers daglige livsvilkår. I december 1791 viser regnskabet for eksempel: "Bet: Muur Mester Koennen for 1 pr: Vanter og Uld Garn", og Karens faste gangkone, Berthe Buds, der gennem 25 år flere gange ugentligt gik ærinder for sin frue, havde også travlt med strikkepindene.¹⁰ Fattigdrengen, som Karen tog ind i sin husholdning, lod hun oplære som hosebinder, og af ham blev der ligeledes købt uldne strømper.¹¹

Sypiger og skræddere var der også brug for. "Maren Amme" var en af de flittige sypiger gennem 1770'erne, hvor hun blandt andet syede skjorter til husets herre. At herregårdens "Niels Tjener" kom galt af sted med "Anne Stuepige" i 1790, foranledigede Karen til at sørge for, at de blev gift – hun afholdt også brylluppet på *Bidstrup* – og tre måneder senere afholdt hun til lige deres barnedåb samt installerede parret i et hus i nabolandsbyen Granslev.¹² Anne ændrede nu navn til "Anne Sypige", og på denne måde blev der skabt en værdig ramme om "den faldne kvindes" fremtidige virke som syerske. Mange håndklæder, duge og servietter skulle kantes og forsynes med familiens monogrammer. Landsbyskræddere, for eksempel skrædderen, der boede i brohuset ved siden af væveren, syede gennem årene mange natskjorter, særke og

skjorter for Karen, og selv da hendes søn var flyttet til København, lod hun fortsat de lokale sy hans skjorter: "Bet. Anne for 6 Skiordter at Sye til min Søn 4 Mk".¹³ Muligvis til en billigere pris end i hovedstaden, men med sikkerhed af betydning for de lokale skrædderes indtjening.

Fruens egne silkekjoler krævede særlig ekspertise, og det sørgede skrædder Wulmer i landsbyen Sall for; han betjente givetvis også herskabet på *Frijsenborg*, der kun boede fem kilometer derfra. Når Karen ankom til skrædderen i sin karet, havde hun sandsynligvis både silkestof, modejournaler og "Fiskebeben" (hvalbarder) med til skorternes afstivning. Silketøjet var ofte købt af de omkringvandrede jøder eller på markeder for eksempel i Viborg, og ved at abonnere på modejournaler med "kobbere", kobbertrykte tegninger af tidens nyeste mode, sikrede Karen sig, at skrædderen syede efter sidste nye mode.¹⁴ Disse nysyede kjoler var naturligvis kostbare, og eftersom Karen efter sin mands fallit og død i 1777 var blevet sat under en form for administration, måtte der tænkes kreativt for at holde garderoben på et antageligt stade. Den lokale "Olle Skrædder", tæt ved en af svingerfamiliens andre herregårde, *Merringgård*, havde imidlertid specialiseret sig i at omsy eller vende kjoler, og det benyttede Karen sig gerne af for at kunne give en ældre kjole nyt liv.¹⁵ En ny indfarvning kunne også gøre underværker.

Møbler og tapeter

Sammenlægger man de mange betalinger for vævning af lærred, står det klart, at det ikke udelukkende drejede sig om stof til herskabets påklædning og bordbrug. Regnskaberne dokumenterer, at mange

alen blev brugt som lærredstapet til at betække hovedbygningens stuer med, og nu var det snedkerens tur til at blive betalt af husets frue. "Sacko Snedker" var ikke lokal, men bosat på *Frijsenborg*, cirka ti kilometer fra *Bidstrup*, men han havde sandsynligvis den største erfaring med at opsætte disse lærredstapeter. Efter at snedkeren i maj 1791 havde betrukket "Cabinettet og Dagligstuen" på *Bidstrup*,¹⁶ var det tid til at få dem bemalet med smukke mønstre – muligvis blomsterranker eller andre af tidens ornamenter. Maleren Emanuel Borris fra Randers blev hidkaldt og betalt den fyrstelige sum af 13 rigsdaler i sommeren 1791,¹⁷ mens fruens nogle måneder senere benyttede sig af en af de lokale, degnen fra Granslev, til at udføre nogle andre malearbejder til en noget lavere pris.¹⁸ Fire år senere skulle lærredstapetet i Cabinettet åbenbart repareres, og denne gang var det skrædderen i Laurbjerg, som blev hidkaldt.¹⁹

Møbleri af en herregård kræver naturligvis en del indkøb. Nogle af *Bidstrups* mest kostbare møbler blev sandsynligvis bekostet af Karens svigerfar, Gehrde de Lichtenberg. Han erhvervede gården allerede i 1749, gennemførte store bygningsforandringer på hovedbygningen og fik næsten færdiggjort opbygningen af en ny avlsgård, inden hans søn, Hans Henrik, i 1763 kunne overtage det nyoprettede stamhus.²⁰ *Bidstrups* mest kostbare møbler, der endnu i dag pryder det fuldendte rokokorum "Salen", må være bestilt af ham og indkøbt, før sønnen blev gift.

Kun en enkelt gang investerede Karen i et nyt, større møbel til sine stuer. I foråret 1792 blev hjemhentet: "een Sofa fra Kh., forfærdiget i Fyhn" – et ret moderne møbel, der efter regnskabet at dømme var udfærdiget på Fyn.²¹ Heri kunne man sidde mere

mageligt, og dette tyrkisk inspirerede møbel vandt i løbet af 1700-årene indpas i velhavende danske hjem. På *Bidstrup* fandtes også flere af de såkaldte canopeer, en slags polstret sofabænk uden ryglæn. Den var bredere end en stol, hvilket var nødvendigt, når kvinderne i deres store, stivede skorter skulle sidde ned. Men ikke så mageligt som i en sofa.

Det var de lokale, der sørgede for møblernes vedligehold, og i juli 1795 var det "Chresten Skrædder" fra Laurbjerg, der blev lønnet for at betække netop: "1 Canopée med 6 Stoele". Han havde gennem årene lavet en del ombetrækningsarbejder på husets stole, men også vævere kunne påtage sig dette arbejde. I september 1789 var det væveren Chresten Melckersen fra Laurbjerg, der blev betalt for: "12 Stoele og een Lehnstoele at betrække".²²

Møbler i træ skulle af og til gennem en reparation, og det sørgede enten de lokale snedkere eller bødkere for. Da fødderne på Karens "Natskrin" (toiletstol) skulle repareres, var det bødkeren i Granslev, der sørgede for det fornødne i sommeren 1789, og senere samme eftersommer tog han sig af at reparere hendes rok.²³ Enkelte optegnelser i regnskaberne lader antyde, at fruens tilsyneladende selv spandt uld. Andre møblers reparation blev "Niels Pedersen Snedker" i Granslev betalt for. Den 4. april 1781 fik han betaling for en lang række snedkerarbejder for husets frue: Hendes chatol var blevet repareret, han havde opsat en ekstra hylde i fadeburet og havde desuden udfærdiget en klædereole til den hofmester, hun havde ansat til opdragelsen af sin søn.²⁴

Snedkeren fra nabolandsbyen havde ligeledes bygget en keglebane formedelst to rigsdaler og tre mark for husets frue, men det var ikke udelukkende

Karen Rosenkrantz de Lichtenberg var et ivrigt udendørsmandneske – hun lystfiskede og gik på jagt. Her ses hun i ridedragt, i regnskaberne kaldet "Rottingot", sandsynligvis en afledning af den engelske "Ridingcoat". Hvert år fik hun syet et par nye kjoler i tidens moderigtige snit, først de såkaldte "adrienner", men efter 1790 var det "engelske kioler", skrædderen syede til hende. Foto: Kirsten Nijkamp.

sønnen, der skulle fornøjes derved. Andre af hendes optegnelser viser, at man med gæster drog ud i her-

Salen på Bidstrup blev indrettet og betalt af Gehrhardt de Lichtenberg i 1759-60, og som minde herom er hans navnetræk at finde over rummets store hvide porcelænsoun. Loftets forgylde stuk, kommoderne, det store chatol og spejlene er ligeledes bevaret fra denne indretning. Foto: Kirsten Nijkamp.

regårdens nærliggende skovstykke, Hestehaven, hvor man blandt andet fornøjede sig med at drikke te og spille kegler. I 1787 skulle keglebanen repareres, og godsregnskabet viser, at snedkeren blev lønnet for at

arbejde: "2 Dage i Hæste Haven ved Kæjel Banen".²⁵ Endelig kan nævnes, at da Karen i 1792 fik brug for fire nye stole, var det snedkeren i landsbyen Skjød,²⁶ der blev betalt for at have udført arbejdet. De lokale

landsbyhåndværkere var altid fruens foretrukne samarbejdspartnere, når der skulle udføres snedkerarbejde eller købes nye, mindre møbler til gemakkerne.

Karetmager, sadelmager og skomager

I herskabets vognport forefandt flere eksklusive køretøjer. Skiftet fra 1777 giver et solidt indblik i, hvilke vogne der kunne benyttes til herskabets transport. I Karetporten finder man det mest kostbare køretøj: "1 stoer Karet med grøn Klædes Betræck, Forgylde Lister, og Speigl Glas i Vinduer", vurderet til 50 rigsdaler, mens en lidt mindre, grønmalet "Chaise" (til to personer) samt en ligeledes grønmalet jagtvogn befandt sig her. I en anden vognport stod fruens yndlingskøretøj parkeret, en "Cariol".²⁷ Til dette lille køretøj, der kun skulle forspændes med en enkelt hest, behøvede man ikke at bruge en kusk, og flere indførelser i dagbøgerne dokumenterer, at Karen jævnligt om sommeren begav sig alene eller med en veninde ud på en tur i cariolen til visitter i omegnen.

Vognene skulle naturligvis vedligeholdes, og i eftersommeren 1789 blev karetmageren i landsbyen Svendstrup nær Søbygård betalt for: "min Chaise at sætte een Nye Fading 14 rd, Undervognens Reparation 3 rd".²⁸ Dette reparationsarbejde kunne lige så vel have været foretaget i Randers, hvortil der var lige så lang vej at køre, men det var den lokale karetmager, der blev opsøgt. Det kunne også ske, at kareten brød sammen, og en rejse fra Bidstrup hjem til familien i Horsens i sommeren 1775 blev af noget længere varighed end planlagt. Da ægteparret var nået til Farre, gik noget af karetenes ophæng i stykker, og man

måtte have hjælp: "fik den bunden sammen ved Peter Beckes, saa vi kom da lykkelig og vel til Horsens".²⁹ Her havde man ikke noget valg, men måtte søge den nødvendige hjælp lige der på rejsruten.

Efter at Karen blev enke i 1777, blev der efter alt at dømme ikke investeret i nye vogne eller kareter. Men småreparationer måtte jo klares, og ved et af sine månedlange besøg hos svigermoren, Bodil Hofgaard i Horsens, sørgede købstadens karetmager i juni 1779 for, at der blev indsat et "Siide Glas i min Vogn og tvende Messing Ruller".³⁰ Dette arbejde var muligvis for avanceret for en lokal karetmager – i hvert fald var det bekvemt for Karen at få udført arbejdet, mens hun boede hos svigermoren. En smed kunne også betales for at udføre arbejde med køretøjerne, og i 1787 bevidner en regning, at Bidstrups egen smed "sømmede 4 Carete Hiul om".³¹ Bag på kareten var der plads til et vognskrin (bagagerummet), og dette skulle af og til repareres eller et nyt udfærdiges. Samme år som smeden var i gang, blev den lokale snedker betalt for at udarbejde: "1 Vogn Skriin til Fruens Vogn".³² En hjulmand i Granslev blev undertiden betalt for sine arbejder, for eksempel i juni 1793, uden at vi dog konkret kan se, hvilke hjul han havde fremstillet til herregårdens vogne.³³

Seletøj til herskabets heste, såvel rideheste som trækheste, skulle naturligvis også vedligeholdes eller fornyes, og regnskaberne har flere indførelser herom. I april 1781 blev "Poul Sadelmager" betalt fire rigsdaler og tre mark for: "Heste Tøyt, Een Sahle til Skioten med mere".³⁴ For dette beløb kunne fru have købt to ældre arbejdsheste, men en ordentlig sadel til skytten var en nødvendig investering. Året efter, også i april måned, ses i regnskabet: "Betaldt Poul Sadel-

mager for Gammelt og Nyt Tøj af reparere”.³⁵ Hvilken landsby sadelmageren boede i, står ikke klart, men regningen blev betalt, mens Karen opholdt sig på *Bidstrup* og ikke i Horsens. Og eftersom der ikke samtidig var en indførelse i regnskabet om bropenge (over Gudenåen), som altid skulle betales ved handler i Randers, må der være tale om en landsbyhåndværker.

Betaling for skomagerarbejde er en af de hyppigt tilbagevendende indførelser i Karens regnskaber. De er så nøjagtige, at vi ofte kan se, hvilke landsbyer skomagere boede i, og ydermere hvilke typer arbejder de forskellige udførte for herskabet på *Bidstrup*. Der var skomagere i alle nabolandsbyerne – Laurbjerg, Granslev, Lyngå og Vissing – og i den nærliggende Røde Mølle, som hørte under godset, boede endnu en skomager. Når fruhen handlede med dem alle, kunne det måske skyldes, at hun ville sprede sine indkøb og give indtægt til flere familier. Men der er i regnskaberne også tegn på, at de hver for sig har specialiseret sig inden for forskellige typer skoreparationer. Når et ældre par støvler trængte til nye fødder (hele underdelen af støvlen), var det ofte skomageren i Laurbjerg, der blev opsøgt. Betalinger for at få bagflicket sko og støvler forekommer mere end 60 gange i regnskaberne,³⁶ og her var det jævnligt skomageren i Vissing, der blev frekventeret. Endelig skal det nævnes, at de moderigtige sko syet af stof med pynt og sløjfer, kaldet pampusser, af Karen blev indført i regnskaberne under betegnelsen ”Bambyscher”. Det var særligt en skomager i Hammel, der havde specialiseret sig i disse sko, og fruhen havde af og til leveret ham et særligt stykke stof, som hun ønskede at få syet et par af de behagelige sko af.³⁷ Karen

købte en sjælden gang imellem nye sko hos skomagere i købstæderne Randers og Horsens, men ved reparationer valgte hun oftest landsbyhåndværkerne i godsets landsbyer.

Tjenesteydelser og småpigernes kurve med kranse, bær og svampe

Godsets møllere, skovfogeder og husmænd blev af og til honoreret for forskellige tjenesteydelser. Da Karen efter jul i 1791 havde et ærinde på *Frijsenborg*, blev vejret en udfordring: ”D[rikke]penge Frederick Møllers Karl, som kiørde mig i Slæden til FrysernB: og tilbage igien. Veyret blev undt”.³⁸ Når vejret blev ondt, måtte man have hjælp, og dagen efter var det en anden møllekarl, der måtte hjælpe til: ”Woer Møllers Karl, som kiørde for os til Thostrup”.³⁹ Begge fik omtrent to mark for ulejligheden – nok til at købe et par nye sko hver. En anden hændelse med onde veje opstod i august 1782, hvor Karen måtte betale en mark og otte skilling til ”nogle der fyldte Veyen ved Jexen banker”, for at kareten kunne komme videre i det stærkt kuperede terræn i Jeksen på vej ned mod Horsens.⁴⁰

På luftfotoet af Bidstrup ses hele det bevarede 1700-talsgårdanlæg, som Gehrtd de Lichtenberg lod påbegynde og næsten nåede at færdiggøre før sin død i 1764. Sønnen Hans Henrik sørgede for at fuldende værket efter sit bryllup i 1765. Foto: Jan Kofoed Winther.

Et par 1700-tals-børnesko, pampusser, udført i rosafarvet silke og med hvidt handskeskindsfor registreret på Bidstrup ved Tove Clemmensens store herregårdsundersøgelse i 1952. Foto: Nationalmuseet.

Ligesom håndværkernes koner var beskæftigede med forskellige leverancer til herskabet på *Bidstrup*, kan man i regnskaberne følge en uendelig strøm af små piger og drenge, der med kurve på armen henvendte sig ved herregårdens køkkendør for at levere friskplukkede bær, svampe og andre nyttige ting til hus-

holdningen. Blåbær, tyttebær, jordbær og brombær var børnene altid sikre på at kunne afsætte til Karens kokkepige, og om forsommeren blev friskplukkede hyldeblomster også leveret ved køkkendøren. Det var muligvis husmandskoner, der stod for disse leverancer, da det krævede en voksen persons højde at

plukke. Jævnlig leverancer af små blomsterkranse hver forsommer var småpigers værk: "D: Penge nogle smaae Piiger med Møsse Krantz 24 Skilling",⁴¹ og i forsommeren 1771 havde Karen købt disse kranser hele seks gange. Den ældre jyske betegnelse "møsserkranse" betyder bukkaar-kranse, og netop tørrede bukkaar (skovmærke) afgav en forunderlig forårsfrisk duft til de rum, de blev ophængt i, for eksempel på datidens "Nathuuse" (toiletter). Hvem disse børns forældre var, kan ikke opspores, men det må anses for givet, at de penge, barnet fik i hånden for sine plukkede sager, gik direkte hjem i familiens husholdning.

Rødvin, olivenolie og kapers

En herskabelig husholdning som *Bidstrups* kunne naturligvis ikke leve af bær, nødder og svampe, og regnskaberne bugner med indførelser om indkøb af råvarer, såvel de mere jordnære som de absolut luksuriøse. Skovfogedkonens nødder og æbler, møllerens kyllinger, landsbyslagterens oksekød og den lokale fiskers friske fangst er blot nogle af de hundredvis af lokale råvareindkøb, som regnskaberne dokumenterer.

De mere avancerede forbrugsvarer blev ofte indkøbt i købstæderne, for eksempel citroner fra apoteket i Viborg, kapers og olivenolie på snapstingsmarkedet i samme by samt chokolade fra de omvandrede jødiske handelsmænd. Men en del blev også bestilt hjem fra København. Karen havde i sine unge år haft en dygtig gartner, "Niels Podemester", ansat til at opbygge *Bidstrups* have, og Niels Simonsen Bache havde videreuddannet sig i blandt andet England, hvorefter han opnåede ansættelse i *Charlottenborgs*

botaniske have og sidenhen blev slotsgartner ved *Frederiksborg Slot*. Forbindelsen mellem den jyske frue og gartneren fortsatte hele livet, og vi kan i regnskaberne følge, hvordan han sørgede for at sende blomsterløg og frugttræer til hendes have samt kolonialvarer, for eksempel i december 1789: "1 Fustagie Kaffebonner m:m", eller i februar 1791 med kurve fulde af krydderier og andre specialiteter: "Reining bet: til Backe i Kh. For Specerie Vahre med 231 rd. 2 mk. 2 sk".⁴² Karen må forinden have sendt gartneren en bestillingsliste over de varer, hun ønskede sendt fra hovedstadens velassorterede kramboder hjem til *Bidstrup*. Regningen på 231 rigsdaler var uhørt stor, et beløb, man kunne have købt en hel byejendom for inde i Randers.

Med indkøbet af disse kostbare specialiteter kunne den jyske herregårdsfrues forbrug vel måle sig med nogle af højadelens og hovedstadens velhavende husholdninger. Men et dyk ned i overhofmarskal Adam Gottlob Moltkes (1710-1792) vinkælder i 1792 viser alligevel den betydelige afstand til forbruget hos en af rigets mægtigste mænd.⁴³ 2.734 flasker af tidens mest udsøgte vine, blandt andet fra Sydafrika, fra Samos, De Kanariske Øer, Izmir, Calabrien, Firenze samt adskillige champagne- og ældre franske vine kunne hentes op til denne families tafler – enten på Moltkes herregårde *Glorup* og *Bregentved* eller i Amalienborgpalæet, hvor Danmarks mest overdådigt udsmykkede rokokorum var bekostet af ham og brugt som taffelsal (i det nuværende Christian den 7.s Palæ). På *Bidstrup* nøjedes man til sammenligning hvert år med at indkøbe tre-fire fade fransk rødvin plus et anker rhinskvin hos den lokale Madam Hanssen i Randers.⁴⁴

Noter:

- Denne undersøgelse er baseret på de 25 års regnskabsføring, der er udgivet i kildesamlingen: Hoff, Annette: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber. Hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*, 2009, s. 169-405. Henvisningerne i de efterfølgende noter vil oplyse regnskabsår og dato eller dagbogsdato og år.
- Hjorth, Karen: *Slottet og slægten. Familien Schulin på Frederiksdal 1740-1840*, 2006. Jespersen, Knud V., Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne Raabymagle og Poul Holstein: *Moltke. Rigets mægtigste mand*, 2010. Erichsen, John: *brødrene Classen. Veje til rigdom, magt og udødelighed*, 2017.
- Skifte 1777 (Hæfte 1-3) efter Hans Henrik de Lichtenberg, død april 1777. Privateje.
- Regnskab 1/8-1791, 30/9-1789, 25/8-1789.
- Regnskab 10/12-1775.
- Regnskab 16/2-1775.
- Lauridsen, Inger: *Kniplersker, kræmmere og kniplinghandlere. Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år*, 2016.
- Regnskab 27/8-1795.
- Regnskab 26/8-1795.
- Regnskab 28/12-1791.
- Regnskab 31/5-1792.
- Hoff, Annette (2009) s. 127 ff.
- Regnskab 19/10-1790.
- Hoff, Annette (2009) s. 137 ff.
- Regnskab 5/5 og 31/8-1792.
- Regnskab 30/5-1791.
- Regnskab 24/6 og 18/7-1791.
- Regnskab 28/9-1791.
- Regnskab 30/7-1795.
- Hoff, Annette: *Gehrdt de Lichtenberg. Storkøbmand, godsejer, pengeudlåner og fabrikant*, 2007, s. 222 ff.
- Regnskab 21/4-1792.
- Regnskab 30/9-1789.
- Regnskab 13/6-1789 og 29/9-1789.
- Regnskab 4/4-1781.
- Bidstrup Godsarkiv, G-240 pakke 31, regninger 1758-87. Rigsarkivet i Viborg.
- Regnskab 30/4-1792.
- 1777 Skifte efter Hans Henrik de Lichtenberg, Hæfte 1, s. 54. Privateje.
- Regnskab 29/9-1789.
- Dagbog 26/7-1774.
- Regnskab 30/6-1779.
- Bidstrup Godsarkiv, G-240 pakke 31, regninger 1758-87. Rigsarkivet i Viborg.
- Bidstrup Godsarkiv, G-240 pakke 31, regninger 1758-87. Rigsarkivet i Viborg.
- Regnskab 8/6-1793.
- Regnskab 12/4-1781.
- Regnskab 23/4-1782.
- Hoff, Annette (2009), Udgiftsregister, sko: s. 417.
- Regnskab 30/7-1796.
- Regnskab 29/12-1791.
- Regnskab 30/12-1791.
- Regnskab 13/8-1782.
- Regnskab 30/4-1778.
- Regnskab 2/12-1789 og 28/2-1791.
- Hoff, Annette: *Den Danske Vinhistorie*, 2018, s. 257-60.
- Hoff, Annette (2009), s. 72 ff.
- Regnskab 12/4-1781.
- Hoff, Annette (2009), s. 154 ff.
- Dagbog 23/12-1774.
- Jordebog for Bidstrup 1777. Bidstrup Godsarkiv, jordebøger. SA.dk Arkivalie-Online.dk, Fol. 189 ff.

Litteratur:

- Erichsen, John: *Brødrene Classen. Veje til rigdom, magt og udødelighed*, 2017.
- Hjorth, Karen: *Slottet og slægten. Familien Schulin på Frederiksdal 1740-1840*, 2006.
- Hoff, Annette: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber. Hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*, 2009.
- Hoff, Annette: *Gehrdt de Lichtenberg. Storkøbmand, godsejer, pengeudlåner og fabrikant*, 2007, s. 222 ff.
- Hoff, Annette: *Den Danske Vinhistorie*, 2018, s. 257-60.
- Jespersen, Knud V., Carsten Porskrog Rasmussen, Hanne Raabymagle og Poul Holstein: *Moltke. Rigets mægtigste mand*, 2010.
- Lauridsen, Inger: *Kniplersker, kræmmere og kniplinghandlere. Bidrag til udviklingen i Sønderjylland gennem 400 år*, 2016.
- ## Kilder:
- Bidstrup Godsarkiv, G-240 pakke 31, løse regninger 1758-87. Rigsarkivet i Viborg.
- Hoff, Annette: *Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber. Hverdagsliv 1771-1796 på herregården Bidstrup og i Horsens*, 2009, s. 169-405 [kildeudgivelsen].
- Jordebog for Bidstrup 1777. Bidstrup Godsarkiv, jordebøger. SA.dk Arkivalie-Online.dk, Fol. 189 ff.
- Skifte efter Hans Henrik de Lichtenberg, død 8. april 1777. Hæfte 1-3. Privateje.